

Р.Б. Шайхисламов

Башқұрт мемлекеттік университеті, Уфа, Башқұртстан Республикасы, Ресей
(E-mail: rafaelbadretdinovich@mail.ru)

Ұлттық мәдениет және ұлттық бірегейлік мәселелері (форсайттық зерттеу нәтижелері бойынша)

Аңдатпа. Қазіргі құбылмалы жаһандану әлемінде халықтың рухани өзгін құрайтын, адамдардың болашағына сенімділік беретін ұлттық бірегейліктің ең маңызды генетикалық өзегі – ұлттық мәдениет. Ұлттық мәдениет – халықтың ұлттық қауіпсіздігінің маңызды объектілерінің бірі. Жаһандану жағдайында жалпы адамзаттық этика, жаһандық сана қалыптасып ұлттық бірегейлікке түбегейлі өзгерістер әкелуде. Жаһандану жағдайында ұлттық мәдениетте орын алып жатқан өзгерістерге А.Аппадураи, Э.Гидденс, П. Штомпка, У.Бек сынды т.б., зерттеушілер мән берген. Бірегейлік – сәйкестендірудің (идентификация) динамикалық процесі арқылы жүзеге асатын әлеуметтік процестің нәтижесі. Адамның өз менің заңды түрде анықтау негізгі қажеттілік, себебі, белгілі бір мәдениетпен өзіндік сәйкестендіру адамның менталитетін, оның өмірлік құндылықтарын анықтайды. Мақалада ұлттың негізгі діңгегі саналатын тіл, дін, діл, тарих ұғымдары теориялық әрі форсайт зерттеу әдістерінің негізінде қарастырылған.

Түйін сөздер: жаһандану, бірегейлік, ұлттық мәдениет, салт-дәстүр, форсайттық зерттеу

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-140-3-506-515>

Кіріспе

Жаһандану үдерісі адам мен ұлттық бірегейлік деңгейлерінде дағдарыс тудыруда. Адам бірегейлігі алдымен белгілі бір қауымдастықтың идеяларын, нормаларын, құндылықтарын жан-дүниесіне енгізу (интериоризациялау) арқылы қалыптасады [1. 10]. Кеңестік ғалым Р.Г. Абдулатипов: «бірегейлік – бұл менің атым, менің тегім, менің руым, менің халқым, менің Отаным, мемлекет және онымен байланыстағы тарих пен мәдениет. Бұл тарихи қабаттардың барлығы менің жеке санамда»[1] – деп көрсетеді. Ғалымның пікірінше адам балалық шақта ата-анамен бірегейленіп, кейін ұлттық қоғамның әлеуметтік-мәдени символдарымен байланысқа

түседі. К.Г. Юнг[2], Т. Фридман[3] сынды еуропалық ғалымдардың пікірлерінше адам ұлттық бірегейліктің аясынан алыстаса да, ұлттық бірегейлік адам санасының терең ішкі қабаттарында сақталады.

Ұлттық бірегейлік өз туған жеріне, мәдениетіне, салт-дәстүріне, тіліне сүйіспеншілік, құрмет сезімі ретінде топтастырушы әрі саралаушы күшке ие. Ұлттық бірегейлік ұғымының мағынасы кең ауқымды. Ғылыми әдебиеттерде ұлттық бірегейлікпен қоса этнос ұғымы жиі қолданылады, Қазақстандық ғалым Н.Ы. Айтымбетовтың зерттеуінде: «этностық бірегейліктің қалыптасуында мәдени және тарихи қауымдастық факторлар анықтаса, ұлттық бірегейлік үшін саяси-мемлекеттік фактор айрықша сипатқа ие болып, алға шығады» [4.

21]. Ұлттың түп бастауына қатыста ғалымдар арасында пікірлерде әр-түрлі. Біріншілері (*примордиалистер*), ұлтты өзгеріссіз күйде табиғаттың бұлжымас заңы деп санаса, екіншілері (*конструктивистер, инструменталистер*), ұлттық бірегейлік халықтың өзіндік ерекшелігі ретінде мәңгілікке берілмейтін, үнемі әр жаңа буынмен жаңарып өзгеріп отыратынын дәлелдейді. Ресейлік ғалым Н.Г. Сковрцов: «Ұлттық бірегейліктің формаларына әлеуметтік-тарихи өзгерістер әсер етіп қана қоймай, оны жүзеге асыратын маңызды тетіктеріне де ықпал етуі мүмкін» [5. 29] - деген, яғни, ұлттық бірегейлік уақытқа бағынатын құбылыс мағынасында.

Қазіргі жаһандандудың демократияландыру, экономикаландыру, ақпараттандыру, мәдени стандарттау, құндылықтарды әмбебаптандыру үдерістері ұлттық бірегейліктің болмысына әсерін тигізуде. Ұлттық бірегейлікке жаһандық үдерістердің әсері американдық ғалым Арджун Аппадураидың жаһандық мәдениет тұжырымдамасында қарастырылған. Арджун Аппадураи жаһандық мәдениеттің қызмет кеңістігін мемлекеттік шекараны білмейтін, аумақтардың ешқайсысына байланбаған, өткен мен бүгінгінің тарихи шеңберімен шектелмейтін ортақ мәдениет алаңы «скейп» терминімен түсіндіреді. Жалпы скейп терминін қаржы мен технология арқылы медиа кеңістікте мемлекеттік идеологияға әсерін тигізіп, ұлттық бірегейліктің тұтастығын бұзатын жол деп түсінуге болады.

Жаһандық мәдениеттің ұлттық мәдениетке тигізер зардабы туралы ғалымдардың пікірлері көп солардың ішінде неміс әлеуметтанушысы У. Бектің, поляк әлеуметтанушысы П.Штомпконьның пікірлеріне тоқталсақ. У. Бек: «жаһанданумен қатар ... қоғамдар мен мемлекеттерді осы уақытқа дейін ұйымдастырған негізгі принциптердің құрылымы жойылады...»[8] – десе, Штомпко: «Жергілікті нормалар мен құндылықтар, әдет – ғұрыптар мен моральдар, діни нанымдар, отбасылық үлгілер, өндіріс пен тұтыну түрлері қазіргі Батыс институттарының әсерінен жойылу үстінде ...» [9].

Негізгі бөлім

Ғалымдардың пікірлерінше жаһандану ең алдымен ұлттық мәдениетті ыдыратуды көздейтін үдеріс. Мәдениет – қоғамның экономикалық әлеуетін, саяси жүйенің тұрақтылығын, экологиялық, демографиялық жағдайын, елдің стратегиялық қауіпсіздігін және басқа да салаларын анықтайтын фактор. Кез-келген әлеуметтік процесс, әлеуметтік өзара әрекет мәдени мазмұнға ие болғандықтан қоғам әлеуметтік-мәдени жүйе ретінде анықталады. Әлеуметтік-мәдени жүйе бойынша құрылымдық-функционалдық әдіснама бағытын қалаушылардың бірі Т. Парсонс «мәдениет ұғымы және әлеуметтік жүйе» атты арнайы зерттеу жүргізсе, практикалық психологияның негізін салушы В. Вундт «Халықтар психологиясы» деп аталатын он томдық зерттеуінде, мәдениеттің формаларында (тілде, дінде, әдет-ғұрыптарда, мифтерде) ұлттық рухтың көріністерін талдау әдісін сипаттады. Вундтың зерттеуінде ұлттық құндылықтар иммундық жүйе ретінде бағаланады. Демек, ұлттық мәдениет адамдардың тілінде, құндылықтар жүйесінде, ойлау тәсілінде, мораль мен әдет-ғұрыпта, философияда, этика мен заңда. Адамгершілік этникалық стереотиптерді сақтау салауатты қоғам қалыптастырудың алғашқы және негізгі базисі. Ал, адам баласы мәдени тамырынан ажыраса психологиялық дезориентацияға ұшырайды. Бұны Э. Дюркгейм құндылықтар мен нормалардың, әлеуметтік байланыстардың болмауынан қоғамның үйлесімділік таппаған күйін аномия деп атаған. Қоғамдағы үйлесімділікті сақтайтын – дәстүр. Кеңестік дәуірде қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті социалистік қоғам қалыптасуын көздейтін маркстік-лениндік формацияның негізінде жарақаттанды. Нәтижесінде қазақ бірегейлігі өзіне тән емес анти элементтердің көшірмесі *псевдоморфозға* айналды. Жаһандану жағдайында қазақ халқының ұлттық-мәдени ерекшеліктерін ескермей әлеуметтік дамудың шетелдік модельдерін көшіру ұлттық болмысқа кері әсерін тигізеді. Қазақ мәдениетінің жағдайына мән беріп, оны сақтап әрі жетілдіруде форсайт зерттеу әдісін қолдандық.

Форсайт (foresight) терминін алғаш рет Г. Уэллс 1930 жылы болашаққа болжам жасау технологиясы ретінде пайдаланған. Форсайттық тәсілдің негізгі идеясы ғылымның, технологияның, әлеуметтік құрылымдардың дамуындағы негізгі бағыттарды анықтау [10]. Форсайттық зерттеулер қоғамды дамытудың тиімділігін арттыруға ықпал тигізетін жаңа форматтар мен шешімдерді әзірлеуді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін қазіргі заманғы ғылыми әдістердің бірі болып табылады [10]. Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрі Саясат Нұрбек форсайт болашақты болжап қана қоймай, жаңа сын-қатерлерге саналы жауап дайындап, болашақта қалаған өзгерістерді қалыптастыратын жаңа шешімдер табуға мүмкіндік беретініне мән берген. Форсайт зерттеуде сараптамалық онлайн-панельдер, брэйнсторминг, сауалнама жүргізу, трендтерді экстраполяциялау, SWOT-талдау, жүйелік талдау сияқты әдістер қолданылады.

Біздің форсайттық зерттеуде сапалық зерттеудің жартылай құрылымдық сұхбат пен фокус топтық әдістері қолданылды. Сапалық әдістер осы уақытқа дейін белгісіз құбылыстың табиғатын түсінуде, бұқаралық сауалнамалар мен сандық мәліметтер арқылы зерттеуге болмайтын жасырын субъективті мағыналарды ашу кезінде қажет [11].

Қазақ халқының өзіндік болмысын сақтайтын тіл, дін, тарих, мәдениет т.б., негізгі факторлардың орны мен ролін анықтауда білім беру, денсаулық сақтау, ішкі-істер қызметкерлері, әскерилер, өрт сөндірушілер, қазақмыс жұмыскерлері, қызмет көрсету орталықтары, коммуналдық қызметтер, студенттер мен оқушылар арасында фокус-топтық кездесулер мен ұлт мәдениетімен айналысатын эксперттермен жартылай құрылымдық сұхбат өтті.

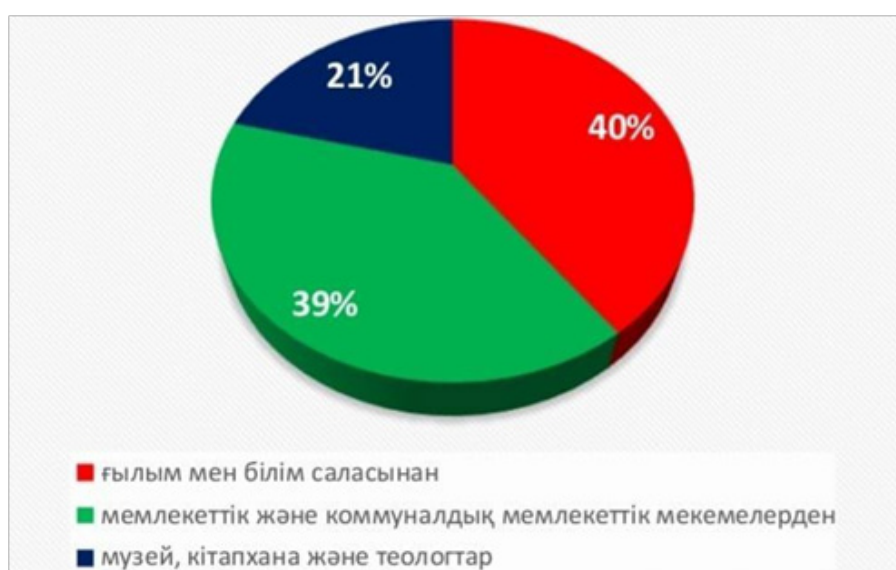
Зерттеу мақсаты–қазақ халқының ұлттық мәдениетін сақтау, ерекшеліктерін ашу, оның динамикасын зерттеу.

Зерттеу өзіне 3 міндет қойып, келесі мәселелерді анықтады:

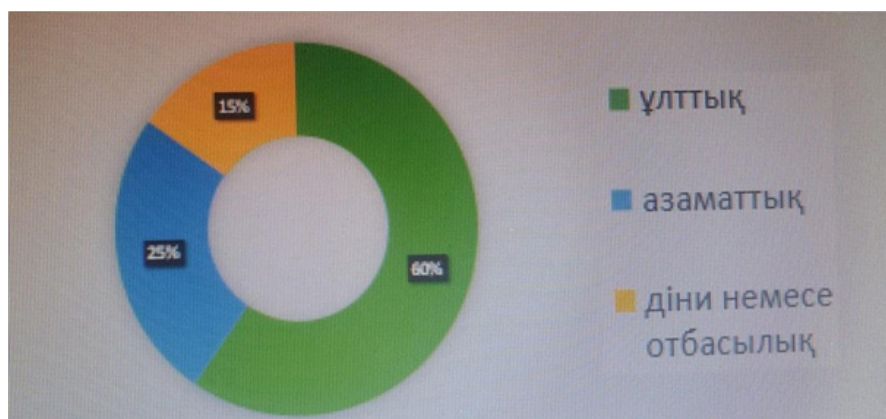
- 1) қазақтардың сәйкестендіру жүйесіндегі этностықтың маңыздылығы;
- 2) өзінің этностық қатыстылығының санасында неғұрлым маңызды рөл атқаратын этноконсолидациялаушы және этнодифференциациялаушы белгілерінің иерархиясы;
- 3) ұлттық мәдениет элементтерінің таралу дәрежесі және жұмыс істеу саласы;

Фокус топ әдісіне қазақ ұлтының өкілдері қатысты. Жартылай құрылымдық сұхбатқа ұлт мәселесімен айналысатын отандық мамандар мен ғалымдар және шетелдік ғалымдар қатысты.

Фокус - топтық сұхбаттар Қазақстанның 3 қаласында (Астана, Ақтөбе, Қарағанды) және

Сурет 1. Жартылай құрылымдық сұхбатқа қатысқан эксперттер

Сурет 2.

Қарағанды облысының қала, аудан, ауылдық жерлерді қамту арқылы 17 кездесу өтті, 119 респондент қамтылды.

Жартылай құрылымдық сұхбатқа отандық дінтанушы, тілтанушы, этносаралық мәселелермен айналысатын мамандар, мектеп оқытушылары, университеттің оқытушылық профессорлық құрамы, Түркия, Қытай, Ресей Федерациясының Башқұртстан Уфа мемлекеттік университеттерінің оқытушылары offline форматта қатысты.

2021 жылы фокус топтық кездесулер барысында респонденттер этнобіріктіруші белгілер жүйесінде бірінші орынға «Туған жер, дала», кейінгі орынға тіл, үшінші орынға дін, және әдет-ғұрып, салт-дәстүрді таңдады.

Кездесулер барысында респонденттерге «Сіз үшін (ұлттық, діни, азаматтық, отбасылық) бірегейліктің ішіндегі ең маңыздысы не?» - деген сұраққа қатысушылардың жауаптары 2-суретте. Қатысушылардың 60%-ы ұлттық бірегейлікті, 25 %-ы азаматтық бірегейлікті ал, 15% діни бірегейлікті таңдады.

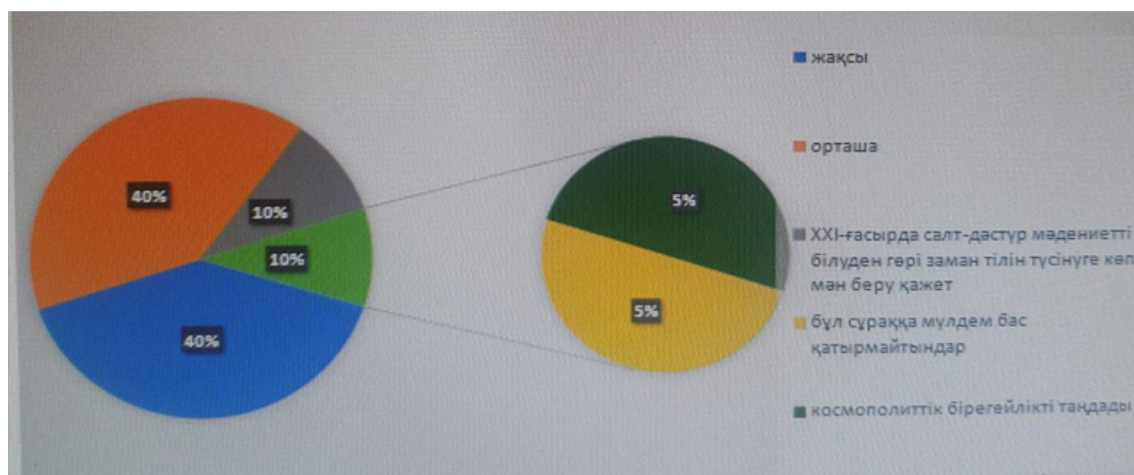
Ұлттық бірегейлікті сіздер қалай елестесіздер? – деп, қойылған сұраққа респонденттер қазақ даласы, табиғаты, тілі, діні, салт-дәстүрі, домбырасы, ұлттық асы, мал шарушылығы сынды көрсеткіштерімен байланыстыратындықтарын айтты.

«Мен үшін қазақ деген сөз әрқашанда қастерлі ұғым, ал қазақ деген ұлттың болмысы ислам діні арқылы сақталды деп ойлаймын. Жалпы бірегейліктің ұлттық, діндік, азаматтық түрлері

бірін-бірі жетілдіріп толықтырып отыратын компоненттер деп есептеймін» (фокус-т. №1, қаз., 54 ж.). Фокус-топ қатысушысы дін мен азаматтық бірегейлікті ұлттық бірегейлікті сақтау әрі қорғаушы механизімі деп айтқан пікірі, сұхбатқа қатысқан эксперттің пікірімен жақын «...ұлттық бірегейліктің қыр-сырын зерттейтін примордиализмді – конструктивизм, инструментализм әдістері арқылы дамыту қажет. Яғни, модификацияланған примордиализмге көп көңіл бөлу қажет» (эксперт №1, қаз. 70ж.).

Фокус-топ респонденттеріне «Сіз өзіңіздің ұлттық мәдениетіңізді қаншалықты жақсы білесіз?» - деген сұраққа 40%-ы жақсы білетіндіктерін, 40% -ы орташа деңгейде (ұлттық тағам, ұлттық мерекелер, тарихи тұлғалар) білетіндіктерін, 10%-ы ХХІ-ғасырда салт-дәстүр мәдениетті білуден гөрі заман тілін түсінуге көп мән беру қажет деп есептейді, 5%-ы бұл сұраққа мүлдем бас қатырмайтындықтарын айтса, 5%-ы космополиттік бірегейлікті таңдады. (3-сурет)

Респонденттердің жауаптары М. Вебер, Э. Фромм, Х. Ортега-и-Гассет және т.б. ғалымдардың бұқаралық мәдениет теориясында бұқаралық қоғамның мәдениеті халықтық мәдениеттің дәстүрлі формаларын алмастыратынын дәлелдеген ойларына және Франкфурт мектебінің өкілдері Т. Адорно, Г. Маркузе теорияларындағы конформизмді қалыптастырған бұқаралық мәдениет, тұтынушының реакциясын инфантильді, статикалық күйде ұстайтынын анықтаған ұстанымдарына жақын.

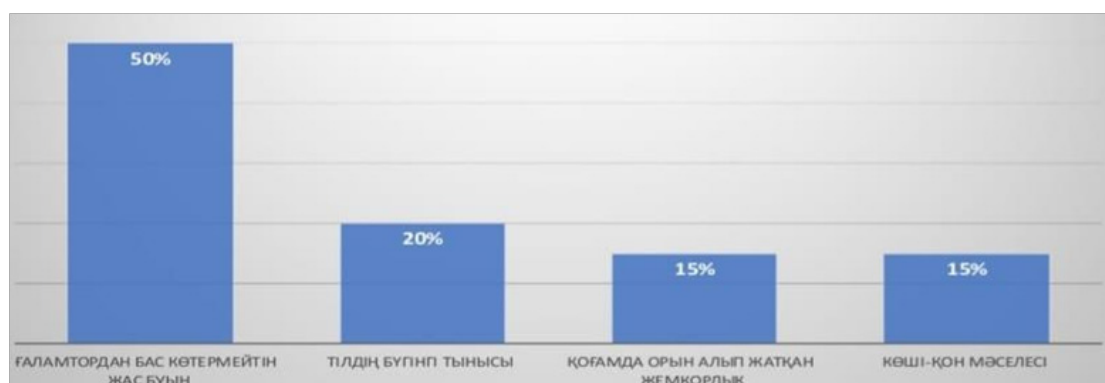
Сурет 3.

Келесі респонденттің жауабы: «Мен өз халқымның мәдениетін, салт-дәстүрін бұрындары орындасамда мән-мағынасын түсінбейтінмін. Уақыт өте келе әрбір ғұрыптын, салттың орындалуының шарттарын түсінген уақытта, қазақ халқының дүниетанымының керемет екенін түсіндім, бұл дүниетанымдарды түсінуде жақында ашылған «Abai» телеарнасының ролі мен үшін ерекше» (Ф-т. №2, қаз., 47 ж.). Фокус-топтық кездесулерде респонденттердің көбісі әдет-ғұрып, салт-дәстүр ұғымдарының мәнісін және салт-дәстүр ұғымының баламасы сабақтастық, төлтума, мұра, ерекшелік ұғымдарын толық түсінбейтіндіктерін байқадық. Сарапшыларымыз мәдениеттің анасы саналатын дәстүр қазақ халқының арасында барынша насихатталуы керек екендігіне ерекше тоқталды: «... біздің елде қандай іс-шара болсын тиісті деңгейде орындалмайды. Көбінесі көрсету

үшін, есеп үшін жасалады. Мәнісі мен мағынасы жоқ кездесулердің орнына, ұлттық болмысымызды, тарихымызды талдап, түсіндіретін телевидениялық арналар ашылса; қысқаша әдістемелік нұсқаулар шықса» (эксперт №2, қазақ 62ж.).

«Қоғамдағы бүгінгі проблемалардың қайсысы сізді қатты алаңдатады?» - деген сұраққа респонденттердің 50%-ы ғаламтордан бас көтермейтін жас буынға, 20%-тің бүгінгі тынысына, 15%-ы қоғамда орын алып жатқан жемқорлыққа, 15%-ы көпші-қон мәселесіне алаңдаушылықтарын білдірді. (4-сурет)

Фокус топқа қатысушылар ғаламтордан бас көтермейтін жас бұлдіршіндер үшін ерекше алаңдайтындықтарын білдірді. «Қазіргі таңда балаларымыз шетелдік мультфильмдерін көріп, ойындарын ойнайды. Ата-аналар балаларымен отбасылық құндылықтардың негізінде уақыт өткізгеннің орнына мазамамызды алмаса

Сурет 4.

болды деп, ұялы телефондарын өздері ұстатады. Ұялы телефондағы мультфильмдер мен ойындар біздің балаларымыздың мінез-құлқына әсер етуде. Тіпті осының салдарынан кішкентай балалардың бойларынан қатігездікті байқаудамыз» (№3, қаз., 37 ж.).

«Ғаламтордағы видеороликтер жаһанданудың идеологиясын жастар арасында таратуда. Өзірленген видеороликтердің, мәтіндері арнайы аудиторияның талап-тілектерін терең түсінетін психологтардың, технологтардың көмектерімен жүзеге асуда.» (№4, қаз., 45 ж.).

Респонденттердің пікірлері Э. Гидденстің қазіргі қоғамдағы субъектінің жоғалуы туралы постмодерндік дискурсына сай келеді. Оның пікірінше адам болмысы дәстүрден алыс бұқаралық мәдениеттің манипуляциялық әдісімен қалыптасады. Дәстүрдің бұзылуы бүкіл әлеуметтік ағзаның дисфункциясын тудырумен тең – деп, ғаламтордың бұқаралық мәдениеттің өнімдерін тарату арқылы, адамның табиғи болмысын өзгертіп, әрі қарай деструктивті әрекеттерді тудыратыны қарастырылған. Сол сияқты А. Аппадураи «біз өмір сүріп жатқан әлем – тамырынан ажыратылған шизофрениялық әлем, адамдар мен топтар арасындағы қатынас үзілген психологиялық алшақтық, өзгемен электронды жақындық орнату тұрғысынан» – сипаттаған.

Фокус-топ қатысушылары қоғамда уайымдататын келесі мәселеге тілді жатқызды.

«Қазіргі қазақ қоғамында мені алаңдатын дүние қазақ тілінің қоғамдық орындағы күйі. Мен шетелдік фирмада жұмыс істеймін ол жерде қазақ тілінде жұмыста, өзара қарым-қатынастарда да қолданылмайды. Қазақ тілінде сөйлей бастасақ өркениет көшінен қалып қойған адамды көргендей болады» (№5, қаз., 27 ж.). Қатысушылардың көбісі үйлерінде балаларының қазақ тілінде сөйлемейтіндіктерін айтты. Тіл мәселесі бойынша експертімізде алаңдаушылығын білдірді: «Тіл мен мәдениет бірінбірі жетілдіріп дамытып отыратын негіздер. Ұлттың ойлауы, психологиясы тілде көрініс табады. Тіл өлсе тарих өтірікке, салт-дәстүр мәнсіздікке айналады. Сондықтан, бастарын ғаламтор парақшаларынан көтермейтін балалла-

рымызға қазақ тіліндегі контенттердің санын сапалы түрде арттыруымыз қажет. Олай істемесек ұтыламыз» (эксперт №3, қазақ 45ж.). Қазақстандық психолог ғалым Қ. Жарықбаев: «доминант теориясы бойынша, қай тіл қолданыста басымдыққа ие болса сол тіл адам санасында да басымдыққа ие болатынын» - дәлелдеген. Жалпы, Алаш арыстарыда бала қай тілде білім алса сол елге қызмет атқаратынын айтқан ескертулері де аз емес.

Фокустық топ пен жартылай құрылымдық сұхбат қатысушыларына «Сіз үшін ұлттық бірегейлікті сақтау жолында, бірінші кезекте не қажет?» - деген сұраққа жауаптар келесідей: 28%-ы ұлттық бірегейлікті сақтайтын негізгі жол ұлттық бірегейліктің қалыптасу кезеңдерін және салт-дәстүрдің құрылымдық қызметін, тілдің герменевтикалық мәнісін түсіндіре алатын гуманитарлық ғылымдарға барынша көңіл бөлу керек; 18%-ы отбасы, бала-бақша, мектеп секілді алғашқы әлеуметтену институттарын жетілдіру барысында дамыған мемлекеттердің тәжірибесін сараптап өзімізге бейімдеу; 17%-ы халықтың жағдайын жақсарту экономиканы дамытудың тетіктеріне мән беру; 18%- ұлттық бірегейлікті сақтайтын күштің бірі дін; 10%-ы қазақ халқының тарихында елдің болашағы үшін күллі ғұмырын арнаған ойшылдардың, зиялылардың, батырлардың шығармашылық жолдарын үлгі ретінде ала отырып, жас буынды тәрбиелеу; 4%-ы ұлттық фольклор мен салт-дәстүр мәдениетін таңдаса; 3%-ы мультфильм мен киноны және ұлттық құндылықтарды заманның талабына сай жарнамалауды ұсынды.

Фокус-топ қатысушылары отбасында, білім беру жүйесінде, кәсіби салалардағы әлеуметтену үрдісінің қызметін мәдени тұрғыда жетілдірмесе деморализация, девиация және делинквенттілікке апаратын жолдардың көбейетінін айтты.

«Өкінішке орай, бүгінде Қазақстанда отбасында, бала-бақшада, мектепте әлеуметтену үрдісін шешудің тиімді тетіктері жоқ, өйткені Қазақ қоғамының рухани және интеллектуалды әлеуетін дамыту мен пайдалану мәселелері қазіргі уақытта Қазақстанның мемлекеттік

саясатында да, білім беруде, БАҚ идеологиясында немесе әдебиет пен өнер туындыларында да басымдыққа ие емес. Және бұл жағдай біздің елдің болашағына елеулі қатер төндіреді, бұл мәселеге қам жемеу елдің лайықты тарихи болашағынан айыруы мүмкін» (№6, қазақ, 55 ж.).

«Білім беру жүйесі үнемі өзінің сақтау және дамыту функциялары арқылы мәдени дәстүрлерді ұрпақтан-ұрпаққа сақтап және тарату қызметін атқарады. Білім беру жүйесі қазіргі қоғамның рухани жаңғыруына, ұрпақтар арасындағы жоғалған байланысты қалпына келтіруге, адамға өзінің отаның сүйіп, өзге адамдарды өз бауырындай құрметтеу санасын қалыптастыруға жауапты екінші маңызды институт. Және мемлекетіміздің экономикалық даму мүмкіндіктері көбіне қоғамның білім беру мәдениетінің деңгейімен анықталады. Мектептегі балаларды қандай бағытқа ыңғайы бекем болса, соған қарай бейімдеу жолдарын іздестіру қажет» (№7, қаз., 49 ж.). Аталмыш сұрақ бойынша эксперттеріміздің пікірлеріне тоқталсақ: «...біз Жапон халқының балаларын балабақшада, мектептің алғашқы сыныптарында ұлттық құндылықтарды бойларына сіңіру үшін қолданып жатқан тәжірибесіне көңіл аударуымыз қажет» (эксперт №4, қазақ 79 ж.) – десе, келесі ақсақал экспертiмiз «Дәстүрді ұмытпау қажет! Дәстүр ұмытылса батпаққа батып кеткенмен бірдей» (№5, башқұрт 81ж.) – деп, дәстүрге ғылыми, мәдени тұрғыда назар аудару қажеттігіне ерекше тоқталды. Тағы бір шетелдік экспертiмiз: «елдің дамуы үшін, сол елдің болашағы үшін қам жеген ойшылдарының даналық сөздерін бұлжытпай орындаған жөн» (№6, қытай 62ж.) – деп өз елінде өмір сүрген ойшылдарының философиялық-этикалық категорияларын ұтымды пайдалану керектігіне тоқталды.

Шешу жолдары

Ұлттық бірегейлікті сақтау мен прогрессивті дамыту дәстүрлер мен инновациялардың диалектикалық синтезіне негізделеді. Себебі, тек дәстүрлілікті дамыту қақтығыстар мен соғыстарға толы ұлтшылдық көзқарастардың күшеюіне әкеледі. Себебі, оқшаулану саясаты ұлттың инновациядан «жабық» жағдайда ха-

лықтың материалдық және рухани байлығын дамытуға кері әсерін тигізуі мүмкін. Екінші жағынан, тек инновацияларға және әлемдік ауқымдағы интеграцияға бағдарлану дәстүрлі мәдениет нысандарының толық жоғалуына, салдарынан ұлттық бірегейлікті біріздендіру мен стандарттауға алып келеді. Реформалық жаңғыртулар қоғамның дәстүрлерімен санасатын болса табысқа әкеледі, ал өз кезегінде дәстүрлер уақыт қажеттіліктеріне жауап береді. Дәстүр мен жаңашылдықтың диалектикасы мәдениетті дамытудың басты мәселесі болып табылады [10. 295]. Әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер арқылы халық өзін-өзі әр заманда тәрбиелеп отырған. Олар бұзылса қоғамның тарихи дамуының сабақтастығы да бұзылады. Сондықтан ұмытылған дәстүрлерді жаңғыртып, заманға сай түрлендіріп, халық арасында насихаттап тәрбиелік, патриоттық мәнін түсіндіру маңызды. «Мәдени код: біз қалай өмір сүреміз, не сатып аламыз және неге» кітабының авторы Клотер Рапай «брендтер өздерінің ерекше шығу тегіне баса назар аударғанда, жалпыға бірдей танылып жетістікке жетеді» – деген. Яғни, ғалымның пікірінше өзінің құндылықтарын халық өзі дұрыс танып қажеттілігімен мәнісін түсініп жарнамаласа құндылық әлемдік деңгейдегі брендке айналады. Сондықтан салт-дәстүрімізді халық арасында насихаттау, түсіндіруде 14 наурыздан бастап 22 наурызға дейін тойланатын Наурыз мерекесінің орны ерекше. Наурыз мерекесінде көрісу, шежіре, жайлау күні, дархандық күні, шымырлық пен шеберлік, зияткерлік, ұлттық тағамдар, жоралғы күні, бұқара күндері дәстүріміздегі бауырмашылықты, өткен тарихпен сабақтастықты, далалық мәдениеттің ерекшелігін, бір-біріне қол ұшын беру көмектесу (асар, жылу), ұлттық спорт ойындары, сананы дамытатын жұмбақ, мақал-мәтелдер, ұлттық тағамдар, ұмытылған дәстүрлерді жаңғырту күндерінде дәстүрлерміздің ерекшеліктерін барынша танып, ал, 22 наурыз бұқара күні дәстүрімізді барынша жарнамалау қажет.

Осы дәстүрлі мәдениетімізді тануда тарих ғылымының орны ерекше. Тарих ғылымының докторы болған Т. Омарбеков бүгінгі жазылып

жатқан тарихымыздың әліде еуроцентристік тұжырымнан алыстамаған ежелгі, орта ғасырлардағы тарихи деректердің жеткіліксіздігі, көшпелілер қалдырған мұралар публицистикалық болжамдар мен тұжырымдарға негізделгенін және тарихымыздағы ақ пен қараны ажырата алмайтын кезеңге аяқ бастық деп алаңдаушылығын білдірсе. Х. Әбжанов қазіргі басылымдағы ғалымдардың ғылыми пікірлері бірін-бірі мақтаудан аспайтындығына тоқталып, тарих ғылымының әдістері мен әдістемелеріне өзгертулер енгізу керектігіне тоқталған.

Дәстүрдің түпкі мақсаты адамның өткен тарихпен сабақтастығын үзіп алмауға бағытталған. Өткен тарихпен байланысты үзіп алған адам абсолютті идеаларды жоғалтып, дағдарысқа тап болады. Фокус-топтық кездесулердегі респонденттер мен эксперттер халықтың басым көпшілігі «идеоционалды» сезімдік мәдениеттен алыстағанына алаңдаушылықтарын білдірді. Сезімдік мәдениеттен алыстауымыздың себебі кеңестік кезеңдегі қазақ

мәдениетіне жасаған қиянаттан деп білеміз. Сол кезеңде тіл, дін, діл секілді ұлттық мәдениетіміз қатты жарақаттанды. Ю. Хабермас, М. Велькер, Дж. Грей секілді әлеуметтанушылар мұндай дағдарыстан шығудың жолы діни және діни емес көзқарастардың диалогын құрып, дін мен мәдениетті қатар дамытып және оларды заманның ағымына сай жаңартып, сол арқылы қоғамдық қатынастарға әсер етудің жолдарын құптаған. Осы орайда хакім Абайдың даналықтарының орны ерекше деп ойлаймыз. Ойшылдың қара сөздері әрбір жастағы адамға ой салып, жол көрсететін даналықтың негізі. Абай шығармалары түсіне аласа қай жастағы адамға болсын түбегейлі өзгеруіне жол ашады. Абай қара сөздерінде адам үшін жаман қасиеттерден жирендіретін, жақсы қасиеттерді жетілдіретін механизмдер жан-жақты қарастырылған. Азаматтарымыздың бойларынан бәсекеге қабілеттілік, прагматтылық, сана ашықтығы табылса Қазақстанның халықаралық аренада өз орнын сақтап қалады деп ойлаймыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Абдулатипов Р.Г. Природы и парадоксы национального «Я». – Москва: 1991. – 169 с.
2. Friedman Th. Understanding Globalization. The Lexus and the Olive Tree. – New-York, 2000. – 394 p.
3. Юнг К. Об архетипах коллективного бессознательного // Вопросы философии. – 1988. – №1. – С. 15-20.
4. Айтымбетов Н.Ы. Қазақстандғы ұлттық бірегейліктің қалыптасу ерекшеліктері. Жеке монография. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2018. – 200 б.
5. Скворцов Н.Г. Этничность в процессе социальных изменений // Социально – политический журнал. – 1996. – №1. – С. 29-43.
6. Featherstone M. Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity. – London, 1990. – 411 p.
7. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. – Москва: Прогресс-Традиция, 2003. – 383 с.
8. Штомпка П. Социология социальных изменений/ Перевод с английского под редакцией профессора В.А. Ядова. – Москва: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
9. Martin B. Foresight in Science and Technology // Technology & Strategic Management. – 1995. – Vol. 7. No. 2. – P. 139-168.
10. Семенова В.В. Качественные методы: введение в гуманистическую социологию: Учеб. пособие для студентов вузов / Ин-т социологии РАН. – Москва: Добросвет, 1998. – 289 с.
11. Қоғамдық сананы жаңғырту: тұжырымдамалық және әдіснамалық тәсілдер (2 басылым) – Нұр Сұлтан: «Рухани жаңғыру» Қазақстандық қоғамдық даму институты», 2021. – 300 б.
12. Клотер Рапай. Культурный код. Как мы живем, что покупаем и почему. – Москва: Альпина Паблишер, 2015. – 47 с.

Р. Б. Шайхисламов

Башкирский государственный университет, Уфа, Республика Башкортостан, Россия

**Проблемы национальной культуры и национального единства
(по результатам исследования Форсайта)**

Аннотация. В современном меняющемся глобализирующемся мире важнейшим генетическим ядром национальной идентичности, создающим духовную общность народа, придающим уверенность в будущем людей, является национальная культура. Национальная культура – один из важнейших объектов национальной безопасности населения. В условиях глобализации формируется общечеловеческая этика, глобальное сознание, что вносит кардинальные изменения в национальную идентичность. Изменения, происходящие в условиях глобализации, имели значение у А. Аппадурай, Э. Гидденс, П. Штомпка, У. Бек и др., мыслителей-исследователей. Идентичность – это результат социального процесса, который реализуется через динамический процесс идентификации (идентификации). Основная потребность в юридическом определении самого человека заключается в том, что самоидентификация с определенной культурой определяет менталитет человека, его жизненные ценности. В статье представлены предположения, лежащие в основе теоретических и форсайтных методов исследования понятий язык, религия, менталитет, история, которые являются основным стержнем нации.

Ключевые слова: глобализация, идентичность, национальная культура, традиции, форсайт исследований.

R.B. Shaikhislamov

Bashkir State University, Ufa, Republic of Bashkortostan, Russia

Problems of national culture and national unity (according to the results of Forsyth's research)

Abstract. In today's changing world of globalization the most important genetic core of national identity is national culture, which forms the spiritual community of the people and gives confidence in the future of the nation. National culture is one of the most important objects of national security. In the context of globalization, a universal ethic and global consciousness are being formed, and radical changes in national identity are taking place. Changes occurring in the context of globalization were noted by A. Appadurai, E. Giddens, P. Sztompka, U. Beck and other thinkers-researchers. Uniqueness is the result of a social process that takes place through a dynamic process of identification. My main concern is legally defining a person, since self-identification with this or that culture determines a person's mentality, his or her life values. The article presents the concepts of language, religion, mentality, history, which are the main pillars of the nation, based on theoretical and foresight research methods.

Keywords: globalization, identity, national culture, traditions, foresight studies.

References

1. Abdulatipov R.G. The nature and paradoxes of the national «I» (Moscow: 1991, 169 p.).
2. Friedman Th. Understanding Globalization. The Lexus and the Olive Tree (New-York, 2000, 394 p.).
3. YUng K. Ob arhetipah kollektivnogo bessoznatel'nogo, Voprosy filosofii [Jung K. On the archetypes of the collective unconscious, Questions of Philosophy], 1, 15-20 (1988). [in Russian]
4. Ajtymbetov N.Y. Kazakstandagy ulttyk biregejliktin kalyptasu erekshelikteri. ZHeke monografiya [Features of formation of national identity in Kazakhstan. Personal monograph] (Almaty: KR BGM GK Filosofiya, sayasattanu zhane dintanu instituty, 2018, 200 b.) [Almaty: Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan, 2018, 200 p.). [in Kazakh]
5. Skvorcov N.G. Etnichnost' v processe social'nyh izmenenij, Social'no – politicheskij zhurnal [Ethnicity in the process of social change, Socio-political journal], 1, 29-43 (1996). [in Russian]
6. Featherstone M. Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity (London, 1990, 411 p.).

7. Bek U. Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu [On the way to another modernity] (Moskva: Progress-Tradiciya, 2003, 383 s.) [Moscow: Progress-Tradition, 2003, 383 p.]. [in Russian]
8. SHtompka P. Sociologiya social'nyh izmenenij. Perevod s anglijskogo pod redakciej professora V.A. YAdova [Sociology of Social Change. Translation from English edited by Professor V.A. Yadov] (Moskva: Aspekt Press, 1996, 416 s.) [Moscow: Aspect Press, 1996, 416 p.]. [in Russian]
9. Martin B. Foresight in Science and Technology, Technology & Strategic Management, 7(2), 139-168 (1995).
10. Semenova V.V. Kachestvennye metody: vvedenie v gumanisticheskuyu sociologiyu: Ucheb. posobie dlya studentov vuzov. In-t sociologii RAN [Qualitative methods: an introduction to humanistic sociology: Proc. manual for university students. Institute of Sociology RAS] (Moskva: Dobrosvet, 1998, 289 s.) [Moscow: Dobrosvet, 1998, 289 p.]. [in Russian]
11. Kogamdyk sanany zhangyrtu: tuzhyrymdamalyk zhane adisnamalyk tasilder (2 basylym) [Renewal of public consciousness: conceptual and methodological approaches (2 editions)] (Nur-Sultan: «Ruhani zhangyru» Kazakstandyk kogamdyk damu instituty», 2021, 300 b.) [Nur-Sultan: Kazakhstan Institute of Social Development «Spiritual Revival», 2021, 300 p.]. [in Kazakh]
12. Kloter Rapaj. Kul'turnyj kod. Kak my zhivem, chto pokupaem i pochemu. [Cultural code. How we live, what we buy and why] (Moskva: Al'pina Pablisher, 2015, 47 s.) [Moscow: Alpina Publisher, 2015, 47 p.]. [in Russian]

Автор туралы мәлімет:

Шайхисламов Р.Б. - әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор, Башқұрт мемлекеттік университетінің әлеуметтану кафедрасының профессоры, Заки Валиди, 32, Уфа, Башқұртстан.

Shaikhislamov R.B. - doctor in Sociology of the department Sociology, Bashkir State University, Str. Zaki Validi, 32, Ufa, Bashkortostan.